

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

Suplement mensual publicat a EL TEMPS, núm. 1.030

LA FI DE L'ESCLAVITUD

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA

Dissortadament d'actualitat pels fets que ara trasbalsen Haití, l'esclavitud, justament, va començar a desaparèixer en aquest mateix indret, la primera república negra del món, just fa dos-cents anys. La fi de l'esclavitud a Amèrica és el procés històric que recordem i analitzem en aquesta edició.

- 45 EDITORIAL
- 46 APUNT
Joan Casanovas i Maristany
- 50 OPINIÓ
La història de la nostra història
Albert Balcells
- 52 COMBINATÒRIA
Henry Poincaré no va guanyar el Nobel
Santiago Riera i Tuèbols
- 53 FER I DESFER
- 54 DOSSIER
La fi de l'esclavisme a Amèrica
- 72 HISTÒRIA EN LLIBRES
- 73 HISTÒRIA EN XARXA

© EDICIONS DEL PAÍS VALENCIA, SA

COORDINACIÓ: PELAI PÀGES I MIQUEL PAYERAS
DOCUMENTACIÓ GRÀFICA: JESÚS PRATS

El dia 1 de gener de 1804, ara fa tot just dos-cents anys, la colònia francesa d'Haití aconseguia la independència i es convertia, d'aquesta manera, en la segona colònia independent del continent americà, després dels Estats Units d'Amèrica. Però allò més característic de la independència de la part de l'illa caribenya de la Hispaniola que pertanyia a França fou que els seus protagonistes eren els esclaus negres que, en una proporció abassegadora, habitaven a l'illa. Sota l'impacte de les idees alliberadores de la revolució francesa, els esclaus haitians havien iniciat una revolta en el decurs dels anys noranta del segle XVIII que havia de culminar amb la proclamació d'una república el primer president de la qual era un antic esclau negre. En un país normal, l'efemèride, l'aniversari dels dos-cents anys d'una república forjada per negres alliberats, hauria estat festejada i recordada com una fita històrica, no només per la societat haitiana, sinó per tota la humanitat. Desgraciadament, Haití ara com ara no està per grans festes. El país considerat més pobre del continent americà està abocat a una autèntica guerra civil de la qual no pot sorgir res de bo. Mentrestant, la humanitat sembla que fa l'orni davant de situacions que recorden les antigues pràctiques esclavistes d'antany i que en moltes ocasions es produeixen al bell mig del Primer Món. Massa sovint les pasteres farcides d'immigrants que arriben de l'Àfrica cap a Europa ens recorden les antigues embarcacions negres que arribaven també del continent africà.

La revolució dels esclaus: Haití i l'esclavisme a Amèrica

Per aquesta raó, perquè la història no és només un exercici de coneixement científic, no hem volgut deixar passar l'ocasió sense recordar la revolució haitiana, el paper que els negres africans van representar en el progrés econòmic i social del continent americà, les seves aportacions culturals, i les lluites –les llargues lluites– per l'emancipació dels esclaus que es van produir en el decurs del segle XIX. Recordar el món de l'esclavitud a Amèrica passava també per recordar l'esclavitud a Cuba –on no va ser abolida pels espanyols fins a la dècada dels anys vuitanta– i necessàriament ens menava a parlar del paper que molts catalans van dur a terme des de final del segle XVIII en el lucratiu tràfic d'esclaus.

No és per casualitat que l'any 1999, en vigílies de les eleccions municipals d'aquell any, una organització catalana d'esquerra va convocar una concentració davant del monument dedicat a Barcelona a Antoni López i López, l'*indiano* que va fer la seua fortuna amb el tràfic d'esclaus. L'objectiu de la concentració era denunciar “en aquesta plaça les pasteres i l'Europa-fortalesa i reivindicar la ciutadania per a totes les persones que viuen a l'estat espanyol, al marge de la seva nacionalitat. Volem reivindicar la igualtat de drets”. És evident que dos-cents anys després de la independència d'Haití, quan l'abolició jurídica de l'esclavitud fa més de cent anys que s'ha produït, encara subsisteixen molt a prop de casa nostra moltes situacions que recorden l'esclavitud en el seu estat més pur.

Recordar l'esclavitud del segle XIX ha de ser també una forma de denunciar totes les esclavituts que encara solquen, massa sovint, la nostra contemporaneïtat.

Joan Casanovas i Maristany

Exilis, càrrecs públics –vicepresident i president del Parlament català...– i una infatigable activitat política entre 1932 i 1942 per la independència de Catalunya marcaren la seva vida.

El dia 15 de setembre de 1932 Niceto Alcalá Zamora, president de la Segona República, signava a Sant Sebastià l'Estatut d'Autonomia de Catalunya que tot seguit era oficialment promulgat, i el dia 20 de novembre se celebraven les primeres eleccions al Parlament. Entre els candidats a diputat per Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) per la circumscripció de Girona figurava Joan Casanovas i Maristany, que resultà elegit. El resultat dels comicis fou un esclatant triomf d'ERC, que anava en coalició amb la Unió Socialista de Catalunya (USC). El 6 de desembre tenia lloc la solemne sessió d'obertura del Parlament; el dia 13 se'n va fer la constitució i s'escollí la Mesa: Lluís Companys, president; Joan Casanovas, vicepresident primer; Antoni Martínez Domingo, de la Lliga Regionalista, vicepresident segon; secretaris, Martí Rouret i Antoni Dot, d'ERC, Josep M. Casabò, de la Lliga, i Carles Gerhard, de la USC.

El 14 de desembre el Parlament elegia president de la Generalitat Francesc Macià. La Catalunya autònoma engegava la seva maquinària. La col·laboració del partit de Macià amb l'estat provocà un important canvi a l'hemicicle català: Lluís Companys dimitia de la presidèn-

cia per ocupar a Madrid la cartera de Marina en el Govern de Manuel Azaña, amb la qual cosa Casanovas, rival polític seu, el 20 de juny de 1933 era investit nou president del Parlament català.

Sindicalisme i catalanisme. Quan Joan Casanovas ascendí a la presidència del Parlament, estava a punt fer 43 anys i tenia una llarga experiència política i professional. Nascut a Sant Sadurní d'Anoia el 1890 en el si d'una família de propietaris rurals, s'havia llicenciat en Dret a la Universitat de Barcelona. Començà la seva carrera d'advocat professional el 1914 –després d'haver treballat com a passant a Barcelona en el prestigiós bufet de Josep Bertran i Musitu, membre de la Lliga– i destacà com a advocat sindicalista en els moments de màxima repressió governamental contra el moviment obrer català. Tot i que la seva vida estigué en perill per la seva decidida actitud en defensa dels obrers perseguits, no desistí de la seva activitat. Aquest fet li valgué els blasmes de la burgesia alhora que el respecte i l'estima dels cercles llibertaris. En el camp polític havia estat diputat provincial a la Mancomunitat de Catalunya en el període de 1919-1923 pel districte d'Igualada –

EL TEMPS

Vilafranca del Penedès. El decadent règim de la restauració donà pas a la dictadura del general Miguel Primo de Rivera (1923), la qual l'empresonà dues vegades: el 1924 i el 1925. La segona vegada fou posat en llibertat gràcies a la intervenció del seu oncle –Pere Grau Maristany i Oliver, comte de Lavern, amic d'Alfons XIII–, però amb la condició que havia d'expatriar-se.

El primer indret de l'exili de Casanovas fou Ginebra, des d'on escrivia cròniques que enviava al rotatiu barceloní *El Día Gráfico*. Després es traslladà a París i entrà en contacte amb antifeixistes italians i exiliats catalans i espanyols de la dictadura. Entre els darrers hi trobà els intel·lectuals Eduardo Ortega y Gasset i Miguel de Unamuno, els quals l'invita-

ren a col·laborar en la revista antidictatorial *Hojas Libres*, que fundaren el 1927. És en aquesta revista que Casanovas exposà el seu intransigent pensament nacionalista i republicà; participà en mítings en contra de la dictadura primoriverista, però les gestions de l'ambaixador espanyol prop del Govern de París aconseguiren que aquest li prohibís actuar públicament.

La República. La dimissió el gener del 1930 de Primo de Rivera fou seguida per la *dictablanda*, la qual permeté el retorn de Joan Casanovas. Per designació expressa de Francesc Macià, presidí quasi totes les sessions de la Conferència d'Esquerres Catalanes, que tingué lloc entre el 17 i el 19 de març de 1931

a Barcelona, en la qual es donà a llum a ERC, formació que encaixava perfectament amb la seva ideologia. El triomf electoral d'aquest nou partit en els comicis municipals del 12 d'abril comportaren l'elecció de Casanovas, que esdevingué un element molt important en aquelles hores de la definitiva caiguda de la monarquia borbònica: el 15 d'abril esdevenia conseller de Defensa del Govern de la República Catalana que presidia Macià; el 28 d'abril era conseller de Governació de la Generalitat provisional i del 29 de desembre al 2 d'octubre de 1932 ocupà la vicepresidència i la conselleria de Foment.

A causa de la mort de Francesc Macià el 25 de desembre de 1933, Casanovas ocupà estatuàriament la presidència interina de la Generalitat fins al dia 31, en què Lluís Companys fou elegit nou president de Catalunya.

La política antireformista dels governs de la dreta que havien accedit al poder de l'estat en les eleccions del novembre del 1933 i que pretenien aturar o desfer l'obra del bienni reformista, el temor de les esquerres a la formació d'un executiu profeixista, la declaració d'anticonstitucionalitat de la llei de contractes de conreu –aprovada pel Parlament– pel Tribunal de Garanties Constitucionals, etc., provocà una enorme tensió social que desembocà el 5 d'octubre de 1934 en una vaga general que a Astúries es convertí en insurrecció popular armada.

A Catalunya la vaga fou declarada l'endemà, i el president Companys, des del balcó del Palau de la Generalitat, s'adreçà a la ciutadania en nom del poble, del Parlament i del govern que presidia per proclamar l'Estat Català de la República Federal Espanyola. La manca de mitjans defensius de la Generalitat féu que el Govern català i el president del Parlament no tinguessin altra sortida que rendir-se a l'exèrcit espanyol comandat pel general Batet la matinada del dia 7. També foren detinguts molts parlamentaris i autoritats municipals, que van ser conduïts a vaixells-presó del port de Barcelona. En total, a Catalunya hi havia uns 3.400 presos polítics. Així mateix, l'Estatut d'Autonomia fou suspès, el Parlament clausurat, i es mantingué l'estat de guerra, que no s'aixe-

cà fins l'abril de 1935. En aquest mateix mes Joan Casanovas, previ pagament d'una elevada fiança i sense saber encara quina jurisdicció l'havia de jutjar, aconseguí que l'empresonament en el vaixell Uruguai li fos canviat per l'arrest domiciliari. Gràcies a una xarxa de suport, el mes d'agost passà a l'estat francès i evità així ser sotmès a la jurisdicció militar. Des de París va continuar atentament la política de l'estat espanyol i comunicà al president del directori provisional d'ERC, Carles Pi i Sunyer, la seva oposició total a la formació d'un front popular a Catalunya davant les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936. Casanovas entenia que la creació d'un front popular a Catalunya era fer seguidisme de la política espanyola, a més de donar entrada a partits sense cap prestigi en l'opinió pública i que no formaven part de la coalició governamental que hi havia fins a l'octubre de 1934. Amb el triomf de l'esquerra (Front d'Esquerres i Frente Popular) en les eleccions del mes de febrer retornà d'immediat a Barcelona.

La revolució i la guerra. A l'aixafament de la rebel·lió dels militars antirepublicans el juliol de 1936 per l'acció conjunta de les forces armades lleials i les forces populars va seguir l'establiment d'un ordre revolucionari en el qual la Generalitat quedà desbordada. El veritable òrgan de poder passà a ser el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, en el qual hi eren representats el Front d'Esquerres, les centrals sindicals i la Generalitat. L'onada d'assassinats i de criminalitat indiscriminada que sacsejava el país repugnava profundament Casanovas, que entenia que Catalunya era un país bel·ligerant i que per arribar a la victòria calia imposar amb energia l'ordre democràtic a tothom i defugir d'experiments polítics. En aquest context revolucionari el president Companys li encarregà la formació d'un govern. Fou presentat el dia 31 de juliol i Casanovas era conseller primer; estava constituït per membres del Front d'Esquerres a més del tinent coronel Felipe Díaz Sandino. Aquest Govern tingué una existència efímera a causa de la pressió del POUM, dels anarcosindicalistes i

EITEMPS

Joan Casanovas, Jaume Aiguader i Lluís Companys, el 14 d'abril de 1931, dia en què el segon va ser proclamat alcalde de Barcelona.

sembla que també del mateix Companys, que volia que els dos darrers hi estiguessin representats. El 6 d'agost Casanovas tornava a ser conseller primer d'un nou Govern format per consellers d'ERC i d'Acció Catalana Republicana (ACR). Encara era més feble que l'anterior, ja que les organitzacions obreres no hi eren representades. Hagué de presentar la dimissió el 25 de setembre, després de veure que no podia aplicar el punt central del seu programa: la recuperació de l'ordre públic i la dissolució del Comitè Central de Milícies. La crisi es tancà amb l'entrada dels fins aleshores exclosos i amb Josep Tarradellas (ERC) com a conseller primer i de Finances. Casanovas, que continuava essent president del Parlament, va ser marginat, atès que la institució que presidia no tenia cap pes en la vida política. La seva situació canvià quan va obtenir el suport d'Estat Català (EC), referent de l'independentisme.

Casanovas viatjà dues vegades a l'estat francès, on presumiblement sol·licità la protecció de les autoritats gal·les per a Catalunya en el cas que aquesta aconseguís independitzar-se de la República espanyola en guerra. A hores d'ara, encara que no disposem de tota la informació, ja no es pot negar que en col·laboració amb EC havia engegat un *putsch* amb aquest objectiu, el qual comportaria l'anorreament dels anarcosindicalistes, del president Companys i del Consell Executiu de la Generalitat. Descobert a finals de novembre de 1936 per la FAI, tingué com a conseqüències l'assassinat en una cuneta del comissari general d'Ordre Públic, Andreu Revertés, l'exili del secretari general d'EC, Joan Torres i Picart, de Casanovas i dels principals implicats. Tot i aquest cop, la preparació del *putsch* continuà en els primers mesos de 1937 i fins i tot es va cercar, sense èxit, la col·laboració dels elements exiliats de la Lliga Catalana que donaven suport als militars rebels. Aviat, però, el que havia de ser una conspiració de gran envergadura acabà essent abandonada. Joan Casanovas no es resignà a desaparèixer del primer plànol de la política catalana, i com a mitjà per a fer-s'hi present recorregué a les declaracions a la premsa francesa. En la prime-

ra, el 16 de març de 1937, entre altres coses, digué a *L'Indépendent* de Perpinyà que a Catalunya "li repugnen tant el comunisme i el feixisme com l'anarquisme que nega els lligams de la sang i de la Història". Aquestes declaracions foren contestades pels anarcosindicalistes des de les pàgines de *Solidaridad Obrera* de Barcelona en la seva edició de l'1 d'abril amb els següents mots: "El conqueridor i el mentider. I, per afegit, envejós i covard. Més enllà dels Pirineus, a on no arriba la guerra que destrossa Espanya, es dedica a embrutar amb la seva bava immunda l'obra magana del proletariat català. És un 'heroi' els comptes pendents del qual haurà de saldar algun dia. A cada porc li arriba el seu Sant Martí." Unes noves manifestacions adreçades a Catalunya el 23 d'abril no apareguren al rotatiu perpinyanès fins just després dels Fets de Maig; Casanovas hi desqualificava l'actuació dels anarquistes i destacava els greus problemes que havien creat en el front internacional perquè actuaven sense considerar les grans potències. També criticava la creixent ingerència del Govern de València. L'alternativa que per vèncer proposava era: nacionalisme català, llibertat i democràcia.

La sessió del Parlament que se celebrà el 18 d'agost aprovà la seva pròrroga fins que no es guanyés la guerra. També es produí un dur enfrontament entre Casanovas, que havia retornat de l'exili, i Comorera, el conseller comunista de la Generalitat. Aquest posà sobre la taula el suposat *putsch* del novembre de l'any anterior i l'acusà de conspirador. La proposta de la minoria socialista de crear una comissió que investigués l'acusació que pesava sobre Casanovas fou rebutjada pels vots en contra de la majoria de l'Esquerra; en canvi, sí que fou aprovada una proposició que no acceptava la dimissió presentada per Casanovas com a president del Parlament.

L'exili. L'evolució de la guerra li havia fet perdre del tot la confiança en la línia política del seu partit; a més, entenia que la capacitat d'actuació política de Catalunya havia estat segrestada pel cap de l'executiu republicà –Juan Negrín– i estava convençut que la guerra estava irre-

missiblement perduda. És per això que Casanovas decidí exiliar-se de nou a últims de març de 1938; al cap de poc presentava la dimissió del seu càrrec. Lliure de tota responsabilitat institucional ara podia expressar sense limitacions el seu pensament. I fou novament *L'Indépendent* qui difongué unes declaracions seves l'11 de novembre de 1938, un moment políticament de gran feblesa per la causa republicana i amb Alemanya i Itàlia refermades pel pacte de Munic. Casanovas manifestava que davant una Catalunya dividida i destruïda per la guerra i amb els pactes constitucional i estatuari cancel·lats pels anomenats "13 Punts de Negrín" sols quedava una alternativa: cercar la pau i el dret d'autodeterminació per a Catalunya. La reacció a aquestes declaracions considerades capitulants pel Govern Negrín que defensava la guerra a ultrança fou furibunda; i des de *La Vanguardia* se li va advertir que si tornava al país seria portat davant el Tribunal d'Alta Traïció, i als seus possibles seguidors se'ls digué que eren més a prop del piquet d'execució que de l'èxit de les seves propostes. També excel·liren en els seus atacs els comunistes.

Després de l'ocupació de Catalunya pels exèrcits franquistes i amb milers de catalans reclosos en camps de concentració i escampats per una munió de països, Casanovas irrompé de nou a la palestra el dia de Sant Jordi de 1939 amb un manifest ple de frescor que aixecà una enorme polseguera. No era altra cosa que la síntesi del pensament que havia anat exposant al llarg de la Guerra Civil. Feia una duríssima crítica a la classe política catalana que havia menat el país a la derrota, als partits –que a l'exili no eren res–, als anarquistes, als comunistes i al Govern Negrín; proposava la formació d'una "Unió" de patriotes previ trencament amb el passat immediat que no era altra cosa que un cúmulo d'errors. L'únic objectiu que calia fixar-se en aquella hora era la independència política de Catalunya, que hauria de situar-se decididament en l'òrbita dels països democràtics. Els únics suports que obtingué foren els d'un sector d'EC, de Nosaltres Sols!, de la Unió Catalanista i d'un nombre indeterminat de perso-

nalitats. L'alternativa defensada per Casanovas xocava frontalment amb la propugnada per ERC, els comunistes i el president Companys, i per això negà el seu concurs en el Consell Nacional que sense la presència de comunistes substituiria el Govern de la Generalitat. Per Casanovas la condició *sine qua non* per col·laborar amb les institucions era la renúncia de Lluís Companys.

Amb l'atac dels exèrcits nazis a l'estat francès el maig de 1940 milers de ciutadans presos pel pànic fugien amb tot tipus de mitjans cap al sud en un èxode caòtic que recordava el de Catalunya. París era ocupat, el 22 de juny es firmava l'armistici francoalemany a Compiègne i França quedava dividida en una zona ocupada pels alemanys i una altra amb la capital a Vichy quedava presidida pel mariscal Pétain. Davant la invasió alemanya, Casanovas deixà París i s'instal·là a Valràs de Llenguadoc; tot i les dificultats que la nova situació presentava, Casanovas tenia relacions amb els Serveis d'Informació de De Gaulle i per això fou possible que un grup d'EC, que comptava amb la col·laboració d'elements que no ho eren, creessin el Servei d'Informació Militar de Catalunya (SIMCA) que actuava a Barcelona sota la direcció de Joan Carol i Ventosa des del gener de 1941. El SIMCA facilità informació de les fortificacions que Madrid construïa als Pirineus, del moviment de vaixells del port de Barcelona, etc. Gràcies a aquesta activitat, a la seva carrera política –tenia la medalla de Cavaller de la Legió d'Honor de França– i al seu anticomunisme, Casanovas apareixia com el polític de Catalunya amb més futur. *Solidaridad Nacional. Diario de la Revolución Nacional-Sindicalista*, que s'editava a Barcelona, en l'edició del 6 d'octubre de 1939 i en la secció "Fantasmes Rojos", li dedicà un escrit denigrador titulat "L'Honorable Joan Casanovas. La seva afició al vedetisme i als complots". La seva prematura mort a Valràs de Llenguadoc el 7 de juliol de 1942 sotraguejà el món polític exiliat. L'enterrament, que tingué lloc a Perpinyà, constituí una emocionada manifestació de dol i de catalanitat.

Daniel Díaz i Esculies

El triomf electoral d'ERC en els comicis municipals del 12 d'abril de 1931 va comportar l'elecció de Casanovas, que esdevingué un element molt important en aquelles hores de la definitiva caiguda de la monarquia borbònica: el 15 d'abril esdevenia conseller de Defensa del Govern de la República Catalana que presidia Macià; el 28 d'abril era conseller de Governació de la Generalitat provisional; i del 29 de desembre al 2 d'octubre de 1932 ocupà la vicepresidència i la conselleria de Foment. A causa de la mort de Francesc Macià, el 25 de desembre de 1933, Casanovas ocupà la presidència interina de la Generalitat

Fins fa relativament poc temps la història de la historiografia catalana, és a dir, la història de la nostra història, era un terreny molt poc explotat. Però ja està reconegut com un aspecte indispensable de la ciència històrica. Igual que hi ha una història de la literatura catalana, hi ha una història de la historiografia.

Un dels qui més ha contribuït a desenvolupar aquest nou camp ha estat l'historiador Enric Pujol, que el 1995 va publicar el llibre *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània*. La publicació del *Diccionari d'historiografia catalana* a mitjan 2003 va consagrar la importància d'aquest àmbit. Al

La història de la nostra història

Albert Balcells, *catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona i president de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans*

“Fins fa relativament poc temps la història de la historiografia catalana, és a dir, la història de la nostra història, era un terreny molt poc explotat. Però ara ja està reconegut com un aspecte indispensable de la ciència històrica. De la mateixa manera que hi ha una història de la literatura catalana, hi ha una història de la historiografia”

costat d'Antoni Simon i Jordi Casassas, Enric Pujol figura com un dels tres integrants de l'equip directiu d'aquesta ambiciosa i reeixida empresa que està molt per davant de la resta de l'estat atès que no hi ha res semblant en l'àmbit hispànic. Ara el mateix Enric Pujol ens ofereix la primera aproximació a una síntesi de la historiografia catalana des de la darrereria del segle XIX fins als anys seixanta del segle XX, en un altre llibre titulat *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana en l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*.

Aquest nou llibre de Pujol, malgrat que algú pugui pensar que es tracta d'una repetició del tema que ja va tractar en el de 1995, no ho és. L'autor ha sacrificat gran part de les dades biogràfiques noves que contenia la seva tesi doctoral, presentada el 2002, i, en canvi, ha mantingut tot el teixit de referències i relacions de Soldevila [a la foto] amb altres historiadors. Ha utilitzat noves fonts de la documentació soldeviliana com ara l'epistolari de Ferran Soldevila, compilat pel mateix Pujol i Josep Clara, treball inèdit, així com un dietari important d'aquell historiador, fet durant la guerra i descobert recentment. Aquest dietari apareixerà aviat després dels ja editats l'any 2000. La llarga trajectòria activa de Ferran Soldevila el converteix en l'historiador més representatiu de la seva època, és a dir, de la major part del segle XX. Ser el més representatiu no comporta ser el més original.

Soldevila va rebre en el seu període de formació les darreres influències del positivisme per mitjà de Rubió i Lluch, mestre seu, alhora que integrà en la seva extensa obra les aportacions dels historiadors amb els quals es relacionà, des de Ferran Valls i Taberner, Nicolau d'Olwer, Ramon d'Abadal –la historiografia noucentista–, Antoni Rovira i Virgili i Jordi Rubió i Balaguer fins a Jaume Vicens Vives, Pierre Vilar i Joan Fuster. Això permet a Enric Pujol oferir una panoràmica de primera mà de l'evolució de la historiografia catalana al llarg de l'existència de Ferran Soldevila, amb l'interès afegit d'abastar la globalitat de les terres de parla catalana, empresa especialment difícil que pocs gosen afrontar. En funció del corrent al qual pot ser adscrit cada historiador, Enric Pujol classifica i agrupa per primera vegada un cúmul d'autors fins ara inconnex i dispers. Sens exageració es pot dir que ens trobem davant de la primera proposta d'història de la historiografia catalana durant els primers setanta anys del segle XX i que, com totes les obres pioneres, permet iniciar a partir d'ella diversos estudis monogràfics futurs.

No es tracta en el cas del llibre que ens ocupa d'una apologia de l'historiador Ferran Soldevila, que hauria estat fora de lloc, sinó d'una contextualització del

BARCELÓ

màxim interès. El lector descobreix que, a escala del que han donat de si els Països Catalans, hem tingut una evolució i un conjunt de corrents en historiografia perfectament homologables als europeus coetanis, des del positivisme de final del segle XIX fins a l'empenta del marxisme historiogràfic en els anys setanta del XX, passant pels noucentistes, els historiadors republicans d'esquerra i l'influx de l'escola dels Annales per mitjà de Vicens. Tots aquests corrents són analitzats i agrupats successivament sempre en el marc de l'evolució política i cultural de cada període.

S'ofereix així un conjunt ben travat en funció d'un fil conductor: la relació –per afinitat o per oposició– del treball dels historiadors amb els poders establerts, el lligam existent entre l'evolució de la historiografia catalana i el procés d'institucionalització cultural i política, que juntament amb la industrialització caracteritza la història contemporània del nostre país. En cap cas la classificació i la periodització condueix a un escasellament dogmàtic que encadeni de forma fragmentària la trajectòria d'un historiador a un sol corrent o escola, i l'exemple de Soldevila n'és especialment il·lustratiu.

Enric Pujol no va voler establir un cànon que determinés els noms i les obres considerades clàssiques entre 1893 i 1971 vistes des del present, sinó considerant la rellevància de la seva contribució en el marc del seu temps i sense oblidar el condicionament que imposava la visió de la història que es tenia en cada període.

El punt de ruptura amb la continuïtat cultural coincidí amb la pèrdua d'un poder autòcton mínim en el llarg període franquista i amb la desautorització que va fer Vicens Vives en els anys cinquanta de la tradició anterior, qualificada de forma indiscriminada de romàntica i, per tant, titllada de mancada de científicitat.

El darrer decenni del segle XX s'ha caracteritzat, contràriament, per la presa de consciència de la riquesa de la tradició històrica catalana i de la necessitat d'historiar la mateixa historiografia com a activitat intel·lectual, fent cas de la idea de Pierre Vilar que la història de la història és potser l'exercici més fructífer que un historiador es pot proposar. La història de la historiografia és una nova especialitat en què es manifesta el mateix que Soldevila representà en el passat: un exemple de desacomplexament, desprovincialització i capacitat per assolir la dimensió d'un intel·lectual europeu. Avui no cal compartir, per exemple, la concepció cíclica d'un Alexandre Deulofeu per reconèixer l'interès de la seva obra, i escollim aquest cas per tractar-se d'un estudiós al marge del circuit acadèmic, sovint molt corporatiu.

Tan interessant o més que la demostració que Soldevila és un historiador de referència, el més representatiu del seu temps a causa de la seva capacitat per resoldre el conflicte permanent entre tradició i innovació, és la panoràmica que ofereix Enric Pujol de la història de la història als Països Catalans des dels positivistes de la darrerria del segle XIX fins a Joan Fuster.

Enguany se celebra el 150 aniversari del naixement de Jules Henry Poincaré (1854-1912), un dels matemàtics més importants del segle XIX, amb una obra ingent i profunda. Va doctorar-se el 1879 i va ser professor de la Universitat de París. En aquell moment va centrar la seva atenció sobre la mecànica celest i el 1889 rebé un important premi per la forma com va abordar l'anomenat problema dels tres cossos (que versa sobre llurs influències mútues); va estudiar les mareas i la dinàmica de les esferes fluides en rotació i va ser un dels primers a Europa a entendre i estendre la teoria de la relativitat. En la part final de la seva vida s'interessà pel complex fenomen de la creació matemàtica.

Henry Poincaré no va guanyar el Nobel

*Santiago Riera i Tuèbols, membre de l'IEC
i del Departament d'Història Contemporània de la UB*

*“Poincaré va morir
el 1912, i com que
el premi Nobel
no pot concedir-se
a títol pòstum,
el gran matemàtic
francès no va poder
veure inscrit el seu
nom en el palmarès
dels guardonats”*

La guerra francoprussiana, amb la derrota final dels francesos, el va marcar per sempre, però així com el seu cosí Raymond va mantenir un nacionalisme combatiu que considerava els alemanys com a enemics declarats –Raymond Poincaré va ser el president de la República Francesa durant la Primera Guerra Mundial–, Jules Henry el sepultà (el nacionalisme) en les matemàtiques: ell es vantava de ser un bon (excel·lent) matemàtic francès.

Ara bé: Poincaré no va guanyar mai el premi per excel·lència, és a dir, el Nobel. Recordem que aquests premis s'institüïren gràcies a la donació d'Alfred Nobel, l'inventor de la dinamita: la fundació que va crear és qui decideix atorgar cada any a partir de 1901 els guardons en física, química, medicina, literatura i de la pau (més tard s'instituí el d'economia). Però com que de matemàtiques no n'hi ha, els matemàtics només poden aspirar al premi de física, sempre que hagin treballat en el camp de la física teòrica.

Resulta, doncs, que Gösta Mittag-Leffler, un matemàtic suec amb influències notòries en els comitès encarregats de seleccionar els candidats per als Nobel, va proposar-se, el 1908, endegar una campanya per tal de concedir el premi de física de 1909 o 1910 a Poincaré; l'operació, però, no va sortir bé i, després de superar els filtres que havien de deixar passar tan sols els pocs noms d'entre els quals sortiria el guardonat, el premi Nobel de física de 1909 el reberen finalment Marconi i Braun per llurs aportacions a la telegrafia sense fils, tot i que Poincaré va obtenir cinc vots, mentre que J. D. Van der Waals va obtenir el de 1910 i W. Wien el de 1911, pels treballs sobre el comportament dels gasos i per l'estudi de l'emissió energètica del cos negre respectivament. (L'any 1910 va semblar que seria l'any de Poincaré, però la malaltia –que el duria a la mort– d'Angström, un membre destacat del comitè Nobel de física, va capgirar els plans: en detriment de Poincaré, Angström fou proposat al premi, en una mena de darrer homenatge, conjuntament amb Van der Waals, que fou, però, qui finalment se l'endugué, tal com ja hem dit.) Naturalment, no cal insistir en el clientelisme i el corporativisme que feien acte de presència anualment en “el camp de batalla” de les reunions prèvies a la concessió final.

Poincaré va morir el 1912, i com que el premi Nobel no pot concedir-se a títol pòstum, el gran matemàtic francès no va poder veure inscrit el seu nom en el palmarès dels guardonats. Els esforços de Mittag-Leffler havien estat en va.

Haití, la república negra més antiga del món

Els esclaus revoltats van convertir Haití en la primera república negra del món.

La República d'Haití es va fundar el 1804, després d'una revolta dels esclaus en la dècada de 1790 i d'una lluita molt llarga i sagnant contra les tropes de la metròpoli francesa i els colons blancs. Els esclaus revoltats van convertir Haití en la primera república negra del món, que va ser reconeguda per França entre 1825 i 1838 a canvi de 60 milions de francs però que encara sobreviu.

Haití ocupa actualment 27.750 quilòmetres quadrats, un terç de l'oest de l'illa de la Hispaniola al mar Carib, i limita a l'est amb la República de Santo Domingo. La capital d'Haití és Port-au-Prince i des de molt antic ha tingut una

economia basada en l'agricultura. Entre Cuba i Puerto Rico, l'illa ocupa una situació estratègica en les rutes dels vaixells que entren al mar Carib rumb al canal de Panamà.

Colom va descobrir l'illa de la Hispaniola el 1492 i els conqueridors de l'imperi hispànic governat pels Àustries la van colonitzar i convertir en la base per explorar l'hemisferi oest. A poc a poc l'illa va perdre importància per a l'imperi hispànic i la part oest de l'illa, és a dir, Haití, va ser cedida a França pel rei Carles II el 1697 amb el tractat de Ryswic, encara que la frontera entre la part francesa i l'espanyola de l'illa no va ser traçada definitivament fins a l'any 1776.

Societat esclavista. El esclaus duts des de l'Àfrica per treballar en les plantacions de cafè i canya de sucre van convertir Haití en una de les colònies més riques de l'imperi francès. Al principi de la colonització francesa hi havia més colons blancs que esclaus i els indis gairebé havien desaparegut. L'afluència constant d'esclaus negres de l'Àfrica va fer canviar la proporció entre blancs i negres molt de pressa durant el segle XVIII, de manera que, l'any 1791, els blancs només eren una part minoritària de la població, poc més de 30.000, mentre que els esclaus sumaven 480.000 vides. Els lliberts, antics esclaus alliberats pels seus amos, eren uns 24.000. Els blancs no formaven un grup homogeni, perquè n'hi havia uns pocs de molt poderosos amb grans propietats i un grup nombrós de petits propietaris descendents dels filibusters i dels pirates que miraven amb gelosia els grans propietaris. A més, hi havia els administradors de la metròpoli, que no tenien la simpatia ni dels grans ni dels petits propietaris. Els lliberts tampoc no eren un grup homogeni, ja que eren mulats i negres purs. Generalment tenien alguna instrucció molt afrancesada i demanaven els mateixos drets que els blancs, cosa que la metròpoli mai no els va concedir.

El 1787 es van crear assemblees colonials des d'on els colons blancs van començar a demanar que volien ocupar els càrrecs, que solament ocupaven els blancs enviats per la metròpoli. Va ser el 1789, amb la convocatòria dels Estats Generals, que van iniciar la revolució francesa, quan els representants dels colons blancs van veure per primera vegada la proclamació dels Drets de l'Home i del Ciutadà, i el reconeixement dels drets polítics dels mulats i negres lliberts.

Caos i guerra. Els blancs de l'illa, però, no van acceptar la legislació revolucionària i van proclamar la seua fidelitat a Lluís XVI. El jacobins de París van enviar a la capital d'Haití un mulat educat, Vicent Ogné, perquè fera complir la llei. Aquest, però, en arribar-hi, va deixar de banda les lleis i es va posar del costat dels lliberts aixecats que demanaven el compliment dels seus drets.

La metròpoli va enviar-hi 8.000 soldats per aixafar l'aixecament, els quals, a més, van executar Vicent Ogné el 1791. Ara bé, la lluita va continuar i es va complicar amb la revolta dels esclaus negres l'agost de 1791. L'illa va caure en una anarquia sense control i en una lluita en què els blancs i els mulats tenien les de perdre. Aquests van demanar ajuda als britànics, mentre que els esclaus inicialment van rebre el suport dels espanyols de Santo Domingo. Els reis de l'imperi hispànic Carles IV i el del britànic Jordi III van aprofitar l'avinentesa per intentar conquerir Haití, que va patir al mateix temps els efectes d'una guerra civil entre lliberts i blancs, les revoltes d'esclaus en les plantacions contra els hisendats i una guerra internacional. El espanyols van abandonar l'empresa el 1795 i, fins i tot, van cedir la seua part de l'illa (Santo Domingo) als francesos amb el tractat de Basilea del mateix 1795.

Els anglesos van continuar la lluita a l'illa fins al 1798, data en què van abandonar Haití, perquè els esclaus de la seua colònia de Jamaica també es van aixecar i els esclaus haitians alliberats els van combatre amb força. Durant l'etapa de govern del Directori (1795-1799) de la revolució francesa, concretament el 1796, la metròpoli francesa va nomenar lloctinent de governador Toussaint Louverture per lluitar contra els invasors anglesos a Haití. Toussaint era un antic esclau negre analfabet que va acceptar col·laborar amb el Govern francès perquè el comissionat francès Léger – Felicité Sonthonax havia comunicat l'abolició de l'esclavitud pel Directori l'abril de 1793.

Quan els anglesos se'n van anar el 1798, Toussaint es va convertir en l'home fort de l'illa. Primer, va iniciar una guerra racial contra els mulats que va culminar el 1800 amb la matança de Riagud; després, va ocupar la part est de l'illa (Santo Domingo), i, finalment, va implantar una governació vitalícia amb un sistema d'explotació de la terra a tres bandes. La meitat de la collita de cada hisenda seria per a l'estat i la resta, una part per als treballadors i l'altra per al propietari. Se sentia l'home fort d'Haití fins al punt que, en les cartes

Dos antics esclaus negres van reprendre la lluita racial a mort contra els blancs: Jean Jacques Dessalines i Henri Christophe, que el 18 de novembre de 1803, en la batalla de Vertieres, van vèncer els francesos i els van expulsar del territori d'Haití. L'1 de gener de 1804 van proclamar la independència de l'illa

POBLACIÓ ESCLAUA, LLIBERTS I BLANCS A L'ILLA DE LA HISPANIOLA ENTRE 1681 I 1791

Any	Esclaus	Lliberts	Blancs	Població total
1681	2.312	—	4.336	6.648
1739	117.411	—	11.540	128.951
1754	172.188	4.732	14.253	191.173
1767	264.471	5.897	20.738	291.106
1779	249.098	7.055	32.650	288.803
1791	480.000	24.000	30.381	534.381

Font: David WATTS, *The West Indies*, Cambridge University Press, 1987.

que enviava a Napoleó I, li deia: “El primer dels negres al primer dels blancs.” Napoleó no va acceptar el Govern de Toussaint i hi va enviar el general Leclerc el 1802, que va empresonar Toussaint i el va deportar a França al fort de Joux, on va morir de fred i tristesa el 1803. L'exèrcit de Napoleó tenia la missió de reprendre la situació d'abans de 1791 i restablir-hi l'esclavitud, però la febre groga va segar la vida de Leclerc i d'altres expedicionaris francesos.

Independència. Dos antics esclaus negres lloctinents de Toussaint van reprendre la lluita racial a mort contra els blancs pel sud d'Haití: Jean Jacques Dessalines i Henri Christophe, que el 18 de novembre de 1803, en la batalla de Vertieres, van vèncer els francesos i els van expulsar del territori d'Haití. L'1 de gener de 1804 van proclamar la independència d'Haití. El primer es va proclamar emperador constitucional d'Haití amb el nom Jacques I el 1805, va intentar de conquerir la part de Santo Domingo de l'illa, que encara estava sota sobirania francesa, i va iniciar una reforma agrària amb el repartiment de les terres expropiades als blancs. Les tensions entre negres i mulats van continuar de manera molt violenta i Jacques I fou assassinat el 1806. Henri Christophe va intentar d'aconseguir el poder

com a emperador Henri I; però solament va controlar amb una tirania personal el nord d'Haití. Al sud es va proclamar una república sota la presidència d'Alexandre Pétion, un mulat lliure educat a França.

La República d'Haití presidida per Pétion va proclamar una constitució el 1816, que va fer Pétion president vitalici. Pétion era un home que creia en la il·lustració, va treballar per crear una república culta amb escoles i va donar asil als revolucionaris independentistes que lluitaven contra l'imperi hispànic, com Simón Bolívar, que va acollir l'any 1815 i el va ajudar en la seua lluita proporcionant-li casa i armes. La iniciativa més revolucionària del Govern de Pétion fou repartir les terres expropiades en parcel·les petites als funcionaris i als soldats retirats. També va iniciar la fabricació de monedes pròpies d'Haití, que tenien llegendes franceses i un sistema de datació revolucionari. L'any 1 equivalia a l'any 1803 de l'era cristiana, quan en la batalla de Vertieres les tropes de Dessalines van vèncer els francesos. Per exemple, una moneda o un paper que té la data de l'any 10 equival a 1813.

Alexandre Pétion va morir el 1818 i el va substituir en la presidència Jean Pierre Boyer, un mulat lliure que havia lluitat contra els negres en les revoltes de 1800. Després del suïcidi de l'emperador Henry I, el president Boyer es va fer càrrec del nord i el 1822 també va ocupar militarment la part de Santo Domingo, que acabava d'independitzar-se el 1821 d'Espanya i que va estar lligada a Haití fins al 1844, en què es va independitzar i els colons haitians negres que havien anat a Santo Domingo van tornar a Haití.

El Govern francès va iniciar les negociacions per reconèixer la República d'Haití el 1825 a canvi d'una indemnització que va ser de 60 milions de francs. El procés va acabar el 1838, quan el rei Lluís Felip I de França va signar amb el president Boyer un tractat. Els Estats Units no van reconèixer la independència d'Haití fins al 1862, quan se separaren els estats esclavistes del sud i va vèncer l'abolicionisme del president Abraham Lincoln.

Inestabilitat. Una de les qüestions més singulars de la independència d'Haití va ser la importància del color de la pell i de la raça. La independència va arribar com a producte d'una guerra dels mulats i negres contra els blancs. El 1822, la població de l'illa era formada per negres lliures, perquè la majoria dels antics colons blancs havien mort en els disturbis de 1791-1804 o havien abandonat Haití i van dur, per les colònies on anaven, sobretot Cuba i Puerto Rico, el missatge de terror de la independència haitiana feta pels esclaus i els lliberts.

La fi de la guerra d'independència i la fugida dels blancs no van resoldre els problemes motivats pel color de la pell i els enfrontaments van continuar la resta del segle, però ara entre els mulats grans propietaris i els negres petits propietaris. Els primers van guanyar amb el president Boyer (1818-1849); però, després de la mort de Boyer, va prendre el poder un negre, Faustin Élie Soulouque, que es va proclamar emperador Faustin I i va governar entre 1849 i 1859. El 1867 va accedir al poder l'insurgent Sylvain Salnave, la qual cosa va desencadenar una nova guerra civil de dos anys i mig de durada. El 1876 va esclatar una nova lluita per motius racials, i el 1888 una lluita pel poder entre el president electe Denis Legítim i el general Florvil Hyppolite, que va guanyar Florvil, qui va governar Haití fins a la seua mort, el 1896.

A partir de 1898, quan els nord-americans van començar la seua política d'intervenció militar al Carib, les noves generacions haitianes van començar a admirar i negociar amb els Estats Units. Després de la inauguració del Canal de Panamà, els marines dels Estats Units van ocupar Haití el 1915 amb el pretext de resoldre els problemes polítics interns. S'hi van quedar fins al 1934 exercint un protectorat polític i financer. Les darreres intervencions nord-americanes a Haití del segle XX han estat el bloqueig contra el Govern de Baby Doc el 1986, substituït pel general Namphy, i l'ocupació militar de 1994 per restablir-hi el president Jean Bertrand Aristide.

La conseqüència més negativa de la guerra i de les lluites racials de finals

del segle XVIII i principis del XIX a Haití va ser la decadència de la principal ciutat de l'illa del segle XVIII, Cap François, rebatejada pels haitians independents com Cap Haití, que el 1790 tenia vora 50.000 habitants, dels quals més de 37.000 eren esclaus. A finals del segle XVIII, Cap François era una de les ciutats més importants del Carib, tenia una drassana d'un quilòmetre amb un tràfic molt actiu i la ciutat desenvolupava unes funcions semblants a Charleston, amb la qual competia; però els esdeveniments revolucionaris de 1791-1804 i la guerra van devastar-la i mai no es va recuperar. Fins i tot va patir un terratrèmol el 1842 que va acabar d'enfonsar-la. Per contra, una ciutat de segona fila el 1790, Port-au-Prince, que llavors tenia 10.000 habitants, dels quals 5.000 eren esclaus, es va convertir en la primera ciutat i capital de la República d'Haití; però a finals del segle XIX solament tenia 30.000 habitants i estava a molta distància del que havia estat Cap François.

La majoria de la població haitiana vivia en cases disperses i poblets petits com a conseqüència del fet més revolucionari de la independència, que fou la reforma agrària d'Alexandre Pétion. El president Pétion va repartir entre els antics esclaus la terra expropiada dels blancs en petites propietats com mai no es faria en les independències posteriors del continent, on van continuar les grans propietats i el règim d'explotació de la terra amb esclaus després de l'emancipació política. Els antics esclaus haitians van crear tota una trama de societats per a cultivar la terra amb una mescla de cultius africans, criolls, europeus i d'altres indrets del món, com havien après durant l'esclavitud. Els seus cultius barrejaven la dacsca, la mandioca i el moniato dels indígenes amb plantes introduïdes del continent americà com la papaia, o d'Oceania com els mangos, de l'Índia com la canya de sucre i el sèsam, i d'Europa com les hortalsisses, els animals domèstics i les eines de feina, entre les quals també n'hi havia d'africanes.

J. M. Santacreu Soler
Universitat d'Alacant

Toussaint Louverture, un antic negre analfabet, va ser l'heroi haitià que va plantar cara als invasors anglesos. Nomenat pel Govern francès sorgit de la revolució, ben aviat es va convertir en l'home fort de l'illa.

L'abolició de l'esclavitud a Amèrica

El complex procés de l'abolició de l'esclavitud a Amèrica i les revoltes dels esclaus s'allargaren de 1807 a 1888.

Fragment d'*Abolició de l'esclavitud a l'illa Reunió*, quadre anònim que commemora aquest fet esdevingut el 20 de desembre de 1848.

L'auge del tràfic d'esclaus negres d'Àfrica cap a Amèrica es va produir durant el segle XVIII i els primers anys del XIX per nodrir de mà d'obra les plantacions agrícoles, les activitats de les ciutats i les explotacions mineres. Durant el segle XVIII van creuar l'Atlàntic més de 6 milions d'esclaus. A la fi del segle XVIII n'hi havia més de mig milió als Estats Units, un milió llarg a les illes del Carib, un altre milió al Brasil i quasi tres-cents mil a les

colònies continentals hispanoamericanes.

L'inici de l'abolicionisme. El triomf de la revolució negra d'Haití entre 1791 i 1804 i la política abolicionista del Regne Unit iniciada el 1807, quan el Parlament va prohibir el tràfic d'esclaus en els territoris britànics, va ser continuada pel Govern de Londres en el Congrés de Viena de 1815, on va aconseguir que tots els estats europeus reunits renuncia-

ren al tràfic. Aquests fets van estimular la resistència dels esclaus americans durant el segle XIX i van facilitar el desenvolupament de les activitats de les societats i periòdics abolicionistes. Un dels periòdics més emblemàtics en la lluita emancipadora va ser *The Liberation*, creat a Boston el 1831.

Entre 1807 i 1844 hi va haver nombroses revoltes d'esclaus de nord a sud del continent americà i en les illes del Carib; però cap revolta va aconseguir el que havien fet els haitians: una república negra creada pels esclaus per als esclaus emancipats. Les revoltes més sonades foren les de Bahia, al Brasil, protagonitzades pels esclaus musulmans entre 1807 i 1834; la de l'illa de Barbados, el 1816; la de Guyana, el 1823; la de Nat Turner a Sorthampton, a l'estat nord-americà de Virginia; la de l'illa de Jamaica, encapçalada per Sam Sharpe el 1832 al capdavant de 20.000 esclaus aixecats, i les de l'Havana i Matanzas de 1843. Totes les revoltes foren avortades i durament reprimides.

Tot i la prohibició del tràfic dictada pels britànics, el nombre d'esclaus va créixer als estats del sud dels Estats Units. El 1810, n'hi havia més d'un milió; el 1830, dos milions; i el 1860, quasi quatre milions. Al Brasil encara van arribar, entre 1811 i 1850, més d'un milió d'esclaus; i a Cuba, entre 1821 i 1860, en van arribar 356.000. El tràfic clandestí es va convertir en un negoci molt rendible, perquè cada vegada eren més cars. El Govern del Regne Unit, que es va autoconvertir en la policia del mar que vigilava el tràfic per impedir-lo i castigar-ne els traficants, no va abolir l'esclavitud a les seues possessions colonials de les illes de les Antilles fins a 1834, però llavors ho va fer amb la condició de sis anys de treballs gratuïts per a l'antic propietari. L'emancipació completa va arribar a les illes britàniques del Carib el 1838, el mateix any que el Govern francès va reconèixer definitivament la independència de la República d'Haití.

Repúbliques americanes. En les colònies continentals hispanoamericanes, que es van independitzar entre 1810 i 1825, l'esclavitud es va debilitar, però

no va ser realment abolida de manera generalitzada. Únicament es van produir gestos de bona voluntat –com el de Simón Bolívar, que alliberà els esclaus de la seua propietat– i gestos dels militars governants, tant dels partidaris de la fidelitat a Ferran VII com dels independentistes –que van prometre la llibertat als esclaus que lluitaven per la causa de Ferran VII o la independència respectivament.

Els primers nous estats independents hispanoamericans que van emancipar els esclaus van ser els que menys en tenien a la fi del segle XVIII. Les províncies unides del Riu de la Plata ho van fer el 1816 i la posterior Confederació Argentina ho va ratificar l'any 1853. El Govern de Xile ho va dur a terme el 1823; les províncies unides d'Amèrica Central, el 1824; i Mèxic, el 1829. En canvi, els que tenien un nombre més elevat d'esclaus no ho van acceptar immediatament, de manera que l'abolició encara va tardar diverses dècades. L'Uruguai ho va fer el 1841; Colòmbia, el 1849; l'Equador i Bolívia, el 1852; el Perú i Veneçuela, el 1854; i el Paraguai, el 1870.

Els Estats Units van abolir l'esclavitud definitivament en tots els estats després d'una guerra molt llarga i sagnant desenvolupada entre 1860 i 1865, que va enfrontar els estats abolicionistes del nord i els esclavistes confederats del sud. Van guanyar la guerra els del nord, presidits per Abraham Lincoln, els quals van imposar al sud l'abolició de l'esclavitud amb l'esmena XIII de la Constitució, la qual va ser aprovada pel Congrés el gener de 1865, tres mesos abans del final de la guerra.

Més de quaranta anys enrere, el 1817, es va fundar als Estats Units la societat American Colonization Society amb la finalitat d'alliberar els negres esclaus i de tornar-los a l'Àfrica. El primer contingent de negres emancipats es va instal·lar a l'Àfrica el 1822, al golf de Guinea, com a colònia dependent dels Estats Units que el 1847 es va independitzar amb el nom de República de Libèria. Aquesta va ser la segona república negra creada al món després de la República d'Haití independent des del 1804. Espanya i l'imperi del Brasil no van

El 1817 es va fundar als Estats Units la societat American Colonization Society amb la finalitat d'alliberar els negres esclaus i de tornar-los a l'Àfrica. El primer contingent de negres emancipats es va instal·lar a l'Àfrica el 1822, al golf de Guinea, com a colònia dependent dels Estats Units que el 1847 es va independitzar amb el nom de República de Libèria. Era la segona república negra creada al món després d'Haití

acabar definitivament amb l'esclavitud fins a la dècada de 1880. El Govern espanyol va abolir finalment l'esclavitud el 1873 a Puerto Rico i el 1880 a Cuba, però amb quatre anys de treball gratuït. L'últim estat americà que la va abolir va ser l'imperi del Brasil, el 1888, després d'un procés llarg i complicat.

El Brasil. Molts autors estableixen una relació directa entre l'abolició de l'esclavitud el 1888 i la caiguda de la monarquia brasilera de Pere II i la posterior implantació de la República. Argumenten que una de les causes de la caiguda de Pere II va ser el descontentament dels hisendats cafeters per l'abolició.

El Govern brasiler va prohibir el tràfic d'esclaus el 1831 com a resultat de les pressions britàniques, però hi va continuar il·legalment fins al 1850, any en què el Govern el va reprimir definitivament. Durant la dècada de 1850 i la següent es van presentar projectes abolicionistes a la cambra brasilera, però tots foren rebutjats. Després de la promulgació de la XIII esmena nord-americana, l'emperador Pere II es va manifestar partidari de l'emancipació gradual, però els membres de la cambra no van voler implicar-s'hi. La primera llei que va malferir l'esclavisme va ser la de ventre lliure de 1871, que va donar la llibertat a tots els fills de dones esclaves. La mesura tindria conseqüències a llarg termini, perquè la prohibició efectiva del tràfic el 1850 va limitar la reposició dels esclaus mitjançant la criança, que la llei de 1871 va desbaratar, i com que el tràfic estava prohibit, la desaparició de l'esclavitud era qüestió d'una generació.

La població d'esclaus va disminuir progressivament al Brasil. El 1873, n'hi havia 1.566.000; el 1883, n'eren 1.346.000; el 1885, 1.133.000; i el 1887, només 723.000. Mentre disminuïa el nombre d'esclaus, els governs dels estats van fomentar la immigració d'europaus per nodrir de mà d'obra les hisendes que perdien esclaus. El 1884 l'esclavitud va ser abolida en els estats de Ceará i Amazonas, mentre que els cafeters de São Paulo s'hi resistien. Finalment, l'esclavitud es va abolir en tot el Brasil l'any 1888. L'emperador Pere

EL TEMPS

II va ser criticat per tothom per l'emancipació de 1888. Els abolicionistes el criticaven perquè havia tardat massa temps a fer-la, i els esclavistes perquè havia fet massa concessions.

Els esclaus van ser la mà d'obra barata de les hisendes americanes durant el segle XVIII i la majoria del XIX, però la seua funció obsoleta en la nova etapa del capitalisme iniciada amb la industrialització i la difusió d'una nova moralitat vinculada als drets de l'home la van fer poc rendible moralment i econòmicament. L'emancipació era qüestió de temps a partir de la revolució francesa i del congrés de Viena de 1815. Primer es va abolir el tràfic, després la criança, i finalment l'esclavitud. El problema principal dels hisendats que es quedaven sense esclaus era la manera de substituir la mà d'obra esclava, problema que al final es va resoldre sobretot amb els immigrants arribats des d'Europa i la Xina, amb les màquines i amb els mateixos esclaus emancipats, que ara treballaven amb sou (tot i que havien de pagar un lloguer per a l'habitatge i comprar els aliments a les botigues). Els nous jornaleros d'Europa van dur a Amèrica les idees del moviment obrer, que es duïa a terme en el vell continent i que va iniciar una nova fase de la història americana.

A començament del segle XIX al Brasil alguns negres tenien una gran independència. Si eren lliures podien gaudir d'un cert benestar, com aquests que hi ha en el gravat superior. Els esclaus, però, no podien reunir prou diners per obtenir la llibertat.

J. M. Santacreu Soler
Universitat d'Alacant

Sincretisme religiós i esclavitud

L'any passat i després de segles i segles d'il·legalització, el vudú va obtenir el reconeixement legal com a religió a Haití.

La gran espiritualitat del negre africà li va servir per a mantenir la seua força davant dels horrors que patien a mans dels seus amos blancs en les plantacions. La religió era un refugi i un nexa d'unió.

A començament de l'any 2003, el vudú ha obtingut el reconeixement legal com a religió a Haití, després de passar durant segles per diverses prohibicions i de ser considerat com una religió marginal.

La religió. El vudú és una forma religiosa, fonamentalment animista. Surt d'un panteó politeïsta format per un gran nombre de déus i d'avantpassats clànics divinitzats, que reten culte als esperits dels morts i a alguns animals i vegetals i, fins i tot, inclou la personificació de forces de la natura, amb unes pràctiques que fomenten la possessió dels fidels per la divinitat a través del trànsit.

El nucli important del vudú és la relació directa amb allò que és transcendent, la fusió entre l'home i la divinitat. La paraula *vudú* és anàloga a la d'esperit i ve de *vaudoux*, aplicada a uns déus serps amb grans poders i venerats en les costes occidentals de l'Àfrica subsahariana. El seu nom també està relacionat amb el nom que prenen les divinitats en llengua fon.

En el vudú els esperits no són concebuts com a entitats individuals, sinó amb diverses identitats relacionades. Així, tenim els exemples d'Egon, Ogou, déu ioruba de la caça, que en haitià és Ogoun o Ogun, de l'esperit del ferro i de la guerra; la Serp Pitó, Mami Wata, deessa del mar o Legba, déu missatger i del sexe, i de l'engany i el caos.

Els esclaus africans duts a les plantacions del nou continent van ser els que van dur aquesta espiritualitat. Procedien del que s'anomena la costa dels Esclaus d'Àfrica, un territori en l'actual Togo, Benín, Ghana i part de Nigèria. La majoria eren d'ètnia ioruba i amb ells va viatjar el panteó dels seus déus.

Els esclaus van ser sotmesos pels colonitzadors físicament, però no les seues

creences ni els seus valors culturals. La gran espiritualitat del negre africà li va servir per mantenir la seua força davant dels horrors que patien a mans dels seus amos blancs en les plantacions. La religió es va convertir en un refugi i en un nexa d'unió per poder preservar la identitat comuna.

La religió imposada pels colonitzadors, el cristianisme —presentat com a única religió vertadera—, els prohibia exercitar qualsevol culte que no fos el que emanava de la religió catòlica. Els cristians van tractar de destruir tot allò que tingués a veure amb els seus cultes animistes. Els esclaus van prendre consciència que no podien practicar les seues formes de religiositat, ni adorar els déus, ni mostrar les seues creences. I van optar per convertir els seus déus en imatges catòliques i per camuflar els cultes amb els rituals establerts pel poder. D'aquesta manera va sorgir el sincretisme com una estratègia de resistència per sobreviure i alimentar la seua esperança de llibertat. Així, el sincretisme va esdevenir la força principal per a la seua resistència i va transformar la cultura que imposaven els blancs per recrear les seues formes de vida a través de la concepció del món esdevinguda de les seues creences.

El sincretisme surt d'un entrelligament simbòlic, d'un intercalament d'interpretacions que va donar lloc a una nova cosmovisió que posa en contacte dos àmbits culturals i religiosos. El sincretisme no va significar cap cessió dels esclaus, ni el fet de perdre la seua cultura per assimilar-se a la imposada, sinó que va facilitar l'adaptació a unes circumstàncies històriques i socials adverses per a la població dels esclaus que va trobar la forma de mantenir la seua identitat.

María Dolores Vargas Llovera
Universitat d'Alacant

L'esclavitud és una categoria social ben documentada des que es té memòria històrica.

EL TEMPS

L'esclau, ombra del seu senyor

Si la història dels homes està entreteixida de fils de molt diversa condició, un dels més foscos és el que narra la història de l'esclavitud. Encara avui dia –fins i tot protegits per la Declaració dels Drets Humans– sabem que el tràfic d'homes i dones és un bon negoci. El tràfic d'homes i dones subsaharians continua movent enormes capitals, quasi en els mateixos llocs en què va florir durant els segles XVI al XIX. Els aganshi, els mandin-

gas, els wolofs, els temnes, els oyos... continuen viatjant cap a Europa o cap a Amèrica en condicions que recorden lletra per lletra la dels vaixells negrers, encara que aquesta vegada ens consollem pensant que ho fan lliurement, atrets pel gran confort de la civilització.

L'ésser ombra. No deixa de ser significatiu, no obstant això, que la paraula "esclau" s'associe a gents de la prò-

pia Europa i no als africans. Perquè l'esclavitud és una categoria social ben documentada des que es té memòria històrica: sabem de preus, causes i justificacions. Així, Plini el Vell assenyala que el major preu pagat per un home nascut en captivitat va ser el que va costar Daphnis, gramàtic, que el príncep Scauro va comprar per tres mil set-cents sestercis.

Les causes per a esclavitzar els homes es repeteixen des de l'antiguitat: les derrotes en la guerra; el càstig per deutes, assassinats o adulteris; la pobresa que portava a vendre els propis fills; el mateix segrest, quan el negoci s'havia prodigat prou, i, com és natural, tota anormalitat que no podia assumir-se: bogeria, bessons, xiquets amb deformacions, xiquetes que menstruaven abans de l'edat prevista...

I les justificacions no podien ser més que la diferència natural en els homes. Aristòtil posarà les bases de l'esclavitud en el llibre primer de la seua *Política*. Amo i esclau són parts naturals de la societat: l'esclau és un subordinat per a l'acció, de manera que és una part de l'amo, una part animada separada del seu cos. Aquesta concepció travessarà el pensament escolàstic cristià i apareix com una de les accepcions de la definició d'esclau en el diccionari de Covarrubias de 1611, que posa en correspondència "esclau" amb la forma grega *he isquiá*, que significa "ombra": "Perquè l'esclau és ombra del seu senyor, i ha de tenir la seua condició, que li ha de seguir on anara, o darrere o davant, com fóra manat, i és ombra per quant no pot representar persona."

Fra Francisco de la Cruz, dominic del segle XVI, justificarà l'esclavitud com un càstig diví als descendents de la tribu dels Aser, als quals Déu va imposar el color negre pels seus pecats. I com que són poques les veus que es van alçar contra l'esclavitud, convé recordar les paraules de l'hel·lè Alcidamante, que va viure cinc segles abans de Jesucrist: "Déu ha fet tots els homes lliures; la naturalesa no ha fet ningú esclau."

L'esclavisme modern. Quan els espanyols van descobrir Amèrica, els

portuguesos van iniciar el tràfic d'esclaus, perquè es necessitava mà d'obra forta per a explotar els recursos del nou continent i els indis no pareixien dotats per a aquesta mena de feines.

Per què se'ls va ocórrer de portar-hi negres d'Àfrica? Perquè ja a l'Àfrica hi havia un mercat d'esclaus que es remeïa a l'imperi egipci, ara controlat per l'islam en expansió. L'islam prohibia esclavitzar els seus fidels, però beneïa l'esclavitud dels pagans. I així, reis cristians, soldans musulmans i caps africans van conformar una xarxa per mitjà de la qual més de deu milions d'homes i dones van ser desplaçats d'Àfrica a Amèrica en quatre segles.

Per a tothom es feia natural l'esclavitud, i només veus aïllades s'escandalitzaven davant d'aquest estat de coses: el catòlic Juan de Mercat i el calvinista Willem Usselinx denunciaven el treball inhumà de l'esclau. No pareixia, però, que les denúncies morals pogueren fer massa contra el negoci de l'esclavitud. Tampoc la tecnologia pareix que poguera fer innecessària la mà d'obra esclava. Per exemple, la invenció de la "desmotadora de cotó" d'Eli Whitney a finals del segle XVIII va ser, al contrari, una crida d'esclaus a Geòrgia, just quan pareixia trobar-se en declivi l'esclavitud en els EUA. Feia la sensació que l'abolició de l'esclavitud només podria venir d'interessos econòmics. Adam Smith va escriure que "el treball realitzat per homes lliures és més barat al cap i a la fi que el realitzat per esclaus".

Però el cristianisme no podia coexistir sense problemes de consciència amb l'esclavitud: "Els esclaus viuen millor d'esclaus amb cristians que lliures a Àfrica" era una raó molt dèbil. El papa Pau III declarà que "els indis eren veritaders homes" i inquietà la consciència de Carles V. L'emperador paralitzà la conquesta fins que es va resoldre la qüestió teològica i moral de la seua legitimitat. Però aquella actitud només provoca un triomf momentani de la tesi de Bartolomé de las Casas sobre la tesi de Ginés de Sepúlveda. Si fins i tot els mateixos jesuïtes, franciscans i dominics tenien esclaus en les Amèriques! L'esclavitud i el tràfic eren una

Aristòtil posarà les bases de l'esclavitud en el llibre primer de la seua 'Política'. Amo i esclau són parts naturals de la societat: l'esclau és un subordinat per a l'acció, de manera que és una part de l'amo, una part animada separada del seu cos. Aquesta concepció travessarà el pensament escolàstic cristià i apareix com una de les accepcions de la definició d'esclau en el diccionari de Covarrubias de 1611, que posa en correspondència "esclau" amb la forma grega 'he isquiá', que significa "ombra"

EL TEMPS

Els negrers es preocupaven per mantenir les condicions físiques dels esclaus. A més a més, estaven obligats a ballar, i si algú s'hi negava, el fuet hi posava remei. A la pàgina 62, les dones captives eren tractades amb menys crueltat que els homes. Tot i això, havien de passar molts tràngols.

norma de vida. Els portuguesos es van fer amb el control del mercat d'esclaus; en ports francesos i anglesos es dedicaven a portar esclaus a canvi de rom, teixits o grans de vidre. Els espanyols compraven esclaus per a l'explotació del sucre, el cafè...

Només l'acció d'alguns homes, dotats d'una fortalesa mental tan gran com el negoci de l'esclavitud, s'hi podia enfrontar. Van ser les sarcàstiques crítiques dels il·lustrats i la gran perseverança dels quàquers els factors que van iniciar una campanya contra l'esclavatge fins a aconseguir-ne l'abolició. Homes com Thomas Clarkson, Wiliam Wilberforce, William Pitt... van posar tot el seu esforç a reformar les lleis que protegien el tràfic de persones.

Certament que els francesos, espanyols i portuguesos veien en l'abolició una estratègia de Gran Bretanya per a consolidar el seu domini marítim a través de la confiscació dels vaixells negrers, una manera d'impedir que prosperaren els cultius de canya i cafè dels seus competidors en benefici de les seues colònies, sobretot les Índies Orientals, i denunciaven la hipocresia britànica, perquè continuaven donant crèdits als hisendats caribencs per a la compra d'esclaus.

Però, en tot cas, la sort estava tirada i totes les potències europees, així com els EUA, van anar acostant-se cap a les posicions abolicionistes. A Espanya, les fraccions més progressistes dels liberals van haver d'anar dissolent l'acostumada vanaglòria ideològica segons la qual l'esclavitud espanyola estava molt millor organitzada que l'anglosaxona, que Espanya havia estat més tolerant i que havia elevat la condició dels negres. Antonio Cánovas del Castillo va presentar un projecte de llei en què mostrava el tràfic com un fet infame i inexplicable a ulls de la

civilització cristiana. I a Emili Castelar l'indignà que l'esclavitud es mantinguera en els països catòlics com Espanya i Portugal, quan ja havia estat abolida en els països revolucionaris, França, Anglaterra i els EUA.

Llàstima que la monarquia catòlica espanyola, tan sensible al problema moral en l'inici de l'esclavitud moderna, no fóra capaç de construir la idea d'un subjecte humà que englobara la humanitat sencera, a partir dels dos elements amb què el cristianisme havia fertilitzat el concepte de naturalesa humana hel·lenística: una ànima immortal distribuïda en cadascun dels éssers humans i la relació d'amor-comunitat entre tots ells. Però la Inquisició, que vetllava per la puresa de la doctrina, es va desentendre del tràfic, perquè el seu objectiu era únicament que cap dels negrers fóra criptojuieu. Per això resulta paradoxal que l'abolició vinguera del costat il·lustrat i protestant que havia desenvolupat el cristianisme per la via dels individus elegits per déu per mitjà de la gràcia, i de l'individualisme més radical (el *cogito* cartesiana). Però així són les coses.

Fernando Miguel Pérez Herranz
Universitat d'Alacant

El triomf dels esclaus provocà por a l'efecte dominó arreu d'Amèrica. Però a Cuba significà el creixement de la societat esclavista.

La societat de l'esclavatge a Cuba

EL TEMPS

Vista del port de l'Havana segons un gravat de l'any 1810 que es conserva a la Biblioteca Nacional de París. Des del 1815 els mercaders catalans van concentrar, en gran part, les seves operacions a l'àrea antillana. La importació de sucre cubà en fou el gran protagonista.

La revolució haitiana (1790-1804) provocà la destrucció de la indústria sucra de Saint-Domingue (l'actual Haití) i el sorgiment de l'Haití negre. El triomf dels esclaus va portar com a conseqüència una forta commoció en totes les societats esclavistes del continent americà. Pertot arreu es va estendre la por a l'aparició de noves revoltes d'esclaus que poguessin seguir el model haitià.

Cuba. Malgrat això, la revolució haitiana va facilitar el creixement de la societat esclavista de Cuba, que es concentrava precisament en el sector sucra. Aquesta illa experimentà aleshores un gran creixement econòmic fonamentat en les plantacions de canya de sucre, els anomenats ingenis, que utilitzaven la mà d'obra esclava.

L'evolució de la població esclava no deixa cap dubte en l'aire. El 1775 hi

havia 44.528 esclaus. Amb menys de dues dècades ja eren 84.496, i ja en el segle XIX, el 1817 se'n comptabilitzaven gairebé 200.000. Deu anys més tard, ja s'apropaven als 300.000; a mitjan segle XIX superaven en més de 20.000 individus l'última xifra; i el 1862, la darrera dada coneguda eren 373.071.

A més, en el període 1775 i 1846, i malgrat un fort creixement de la immigració blanca, la població esclava va passar del 26 al 36% del conjunt de la població de Cuba. Així, a pesar d'haver-se produït un lleuger descens de la població negra lliure (del 18 al 16,6%), el 1846 la majoria de la població de Cuba era "de color". En concret, els negres esclaus i els negres lliures sumaven 472.985 persones, que representaven el 52,6% del total dels habitants de la colònia espanyola.

El tràfic esclavista. Només en vuit anys, entre 1791 i 1799, entraren a Cuba 41.039 esclaus, xifra que dona fe de la importància del negoci. Participaren en aquest tràfic embarcacions britàniques, franceses, espanyoles, nord-americanes, holandeses, daneses, portugueses i sueques. Posteriorment, foren els hispanocubans els que predominaven en aquest tràfic negrer i aconseguïen grans fortunes.

El 1807, el Govern de Londres va prohibir el tràfic d'esclaus i va començar a pressionar el Govern espanyol perquè el suprimís. Així, el 1820, com a conseqüència d'un tractat hispanobritànic, es va prohibir l'esclavatge al nord de l'Equador, de manera que s'intentava eliminar el potencial sucrer cubà, però encara es respectava l'esclavatge al Brasil, on els anglesos tenien molts interessos econòmics. A partir de llavors s'inicià una fase de tràfic teòricament il·legal però permès i, fins i tot, impulsat per les autoritats espanyoles.

De fet, la introducció d'esclaus continuà i entre 1821 i 1833 arribaren a Cuba uns 126.000 africans esclaus. Malgrat les pressions britàniques, que l'any 1835 aconseguiren que Espanya signàs un nou tractat d'abolició del tràfic negrer, els esclaus continuaren arribant a Cuba.

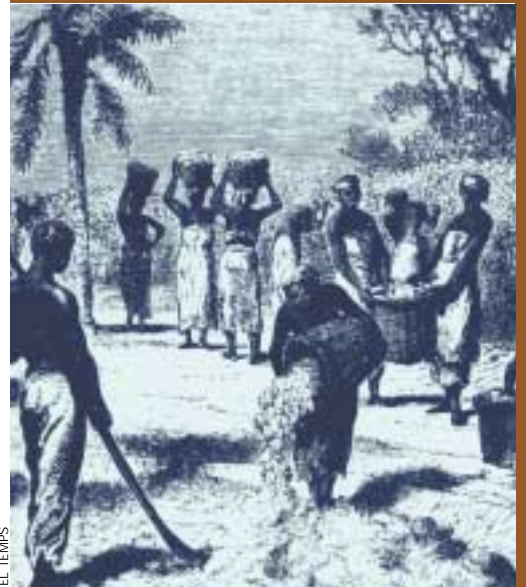
El 1833, Gran Bretanya va abolir l'esclavatge a les seves colònies, i la cancel·lació guanyava terreny progressivament a tot el món. Aleshores, una part de l'oligarquia sucrera cubana es va orientar cap als estats esclavistes del sud d'Amèrica del Nord. D'aquesta manera, entre 1853 i 1862 es va produir un nou auge del comerç d'esclaus, que no va desaparèixer del tot fins al 1873.

Pel que fa a l'abolició, Espanya no la va implantar a Cuba fins després de la guerra dels Deu Anys (1868-1878), el primer gran aixecament independentista cubà. El 1880, la llei d'abolició de l'esclavatge alliberà unes 250.000 persones, si bé encara persistiren a l'illa durant alguns anys diverses formes de treball forçat.

La societat esclavista. L'explotació dels esclaus als ingenis era tan extrema que es calcula que anualment hi morien entre el 10 i el 20% del total que estaven obligats a treballar-hi. La jornada de feina forçada s'allargava fins a les disset, divuit o fins i tot vint hores diàries els set dies de la setmana, tot i que hi havia un reglament, del 1843, que fixava la jornada laboral dels esclaus en setze. Sovint, però, no era respectat. D'aquesta manera, molts esclaus morien en accidents causats per no poder mantenir-se desperts. A més, les condicions higièniques i la promiscuïtat obligada que patien facilitaven tota mena de malalties i epidèmies. Tot i això, amb el temps i molt lentament, les altes xifres de mortalitat començaren a davallar. El 1836, Domingo Belmonte calculava que la mortalitat era del 8% en les plantacions sucreres i del 2% en les explotacions cafeteres. Segons aquest autor, si aleshores s'hagués suprimit completament el tràfic d'esclaus, en vint anys s'hauria acabat l'esclavatge perquè no hagués restat cap esclau viu.

Pel que fa al nombre d'homes i dones, en parlar d'esclaus cal tenir en compte que la majoria eren homes, sobretot en les plantacions sucreres. Per contra, el nombre de dones va anar en augment en el cas dels negres lliures.

Evidentment, el sistema esclavista, com que era extremadament rendible,

EL TEMPS

Esclaus en una plantació de cotó a Cuba en un gravat anònim realitzat al segle XIX. El comerç d'esclaus a l'illa no va desaparèixer fins al 1873.

L'explotació dels esclaus en els ingenis era tan extrema que es calcula que anualment hi morien entre el 10 i el 20% del total que estaven obligats a treballar-hi. La jornada de feina forçada s'allargava fins a les disset, divuit o, fins i tot, vint hores diàries els set dies de la setmana. Hi havia un reglament, del 1843, que fixava la jornada laboral dels esclaus en setze hores, però sovint no es respectava

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ESCLAVA A CUBA

Any 1775	44.528
Any 1792	84.496
Any 1817	199.145
Any 1827	286.972
Any 1846	323.759
Any 1862	373.071

* El 1864, els esclaus ja representaven el 36% de la població total cubana. L'impacte sobre el color de la majoria de la població va significar el predomini del negre. Aquest mateix any, el 52% del total dels cubans ja era negre, tant si eren esclaus com lliures.

va permetre un ràpid enriquiment de l'oligarquia cubana, l'anomenada sacrocària. Aquesta era formada pels grans propietaris de plantacions de canya de sucre i de cafè, que eren els que utilitzaven els esclaus massivament. Aquests hisendats foren els que optaren decididament per utilitzar mà d'obra esclava per aconseguir un gran increment de la producció en un termini breu de temps. Així, els esclaus, en realitat, van ser necessaris per un tipus concret de creixement econòmic, un desenvolupament que implicava un model social extremadament conservador ja que, evidentment, els esclaus no disposaren mai de cap tipus de dret polític. D'altra banda, l'existència de grans plantacions esclavistes facilitava l'empobriment d'amplis sectors de la població lliure no oligàrquica.

S'ha definit la societat esclavista cubana com una societat classista-estamental. Els estaments es diferenciaven racialment: blancs, lliures de color i esclaus. La legislació de l'època, els costums, la religió i altres factors marcaven els límits entre els estaments. Els lliures de color eren els pardos, o sigui els mulats, i els negres, els morenos.

Entre els esclaus, cal diferenciar entre els bozales, esclaus africans que no parlaven castellà i que matenien les tradicions africanes (entre aquests l'origen etnicocultural tenia una importància considerable i definitiva, marcava diferències grupals); els criolls, nascuts a Cuba i assimilats a la cultura espanyola però amb alguns elements del

seu passat africà; i els rellollos, fills dels criolls gairebé sense memòria històrica del seu passat en un altre continent.

També hi havia una clara diferenciació entre els esclaus de les grans plantacions, els que treballaven en altres tipus d'explotació agrícola, els vinculats a la producció artesanal i els que realitzaven els pitjors oficis urbans. El 1841, el 45% dels esclaus eren urbans i el 36% treballaven en les plantacions sucreres i cafeteres.

L'esclavatge va impregnar tota la societat cubana, de manera que condicionà poderosament tots els projectes polítics i socials de l'època colonial i les seves conseqüències encara influïren sobre l'evolució de la nova República de Cuba proclamada el 1902.

D'altra banda, i com a colofó, les conseqüències de la revolució haitiana a Cuba provocaren també un flux migratori des de Saint Domingue a Cuba. Entre 1790 i 1808, com a màxim uns 30.000 francesos que fugien de la revolució s'establiren a la colònia espanyola. Entre aquests hi havia mulats, negres lliures i fins i tot esclaus. Es concentraren en el sector cafer i en algunes ciutats com Cienfuegos, Guantánamo i Santiago de Cuba. Aquesta presència francòfona es va reforçar fins als anys quaranta del segle XIX per l'arribada de grans contingents de francesos de la metròpoli i de Louisiana.

Antoni Marimon Riutort
Universitat de les Illes Balears

Els catalans en el tràfic d'esclaus

Durant molts anys ha estat gairebé un tabú, però la realitat mostra que molts catalans feren fortuna amb el tràfic d'esclaus.

Durant molts anys la participació dels catalans en el tràfic d'esclaus va ser, per a la historiografia catalana, un tema pràcticament tabú. Si era coneguda, gairebé ningú no en parlava. I en les activitats comercials i mercantils dels catalans, que tan importants van ser en el decurs del segle XVIII, no n'hi figurava cap que es vinculés directament o indirectament amb el tràfic negrer. Com si fos una mena d'estigma que la història de Catalunya no es pogués permetre. Encara no fa massa anys, una exposició, celebrada a Barcelona, commemorativa del centenari del desastre de 1898, la guerra hispanoamericana que va culminar amb la independència de Cuba, va ser objecte de dures crítiques perquè negligia gairebé per complet la presència catalana en el comerç d'esclaus a l'illa antillana. Els treballs inicials que va realitzar Jordi Maluquer de Motes durant els anys setanta del segle XX i els estudis que Josep M. Fradera va publicar als anys vuitanta permeten fer una aproximació acurada sobre el paper que els catalans van desenvolupar en una activitat econòmica que durant el segle XIX va ser objecte de contundents atacs de nombrosos sectors de la societat europea. Feia anys

que el tràfic d'esclaus era considerat com un oprobí per a la humanitat.

Els catalans de Cuba. Si durant els tres segles de colonització espanyola a Amèrica la presència catalana havia estat més aviat escassa, a partir de la liberalització del comerç, durant la dècada dels anys setanta del segle XVIII s'incrementà considerablement la presència de catalans a les Antilles, i es va fer especialment intensa a partir de les darreres dècades del segle i dels primers anys del segle XIX. Naixia així la figura de l'*indiano*, o també anomenat *america-*

Compra d'esclaus a l'Àfrica, una obra anònima que pertany al Museu d'Art Modern de Barcelona. El dèficit de la balança comercial amb Cuba es va compensar al llarg del període 1814-1832 amb el tràfic d'esclaus organitzat des de Catalunya.

no, que tanta transcendència va assolir durant el segle XIX. Si trobem catalans en quasi totes les activitats econòmiques que es van desenvolupar a l'illa de Cuba –des del conreu del blat, amb catalans com Joan Julià i Josep Arrufat, fins al tabac, on excel·lí Jaume Partagàs, passant per l'adoberia que va instal·lar Josep Xifré, un dels prototipus més emblemàtics d'*indiano* triomfador–, en cap altra activitat com la del comerç van tenir un paper més rellevant. Maluquer recull tot un seguit de testimonis especialment significatius, com el de l'hisendat anglès, establert a l'illa, John Glanville, que afirmava, en un llibre publicat a Londres el 1851, que els catalans “tenen en les seves mans quasi tot el comerç de Cuba i crec que també el d'Espanya”.

L'any 1844 un viatger nord-americà, Wurdermann, va afirmar explícitament: “Gran part del comerç de l'illa és a les seves mans, així com una part considerable de les seves riqueses. A l'interior sembla que monopolitzen totes les branques del comerç, des de l'humil paquet del quincallaire fins a la ben assortida botiga del poble; i a les ciutats costaneres, moltes cases comercials, els vaixells de les quals cobreixen el mar, també els pertanyen... Gran part de l'intercanvi amb Espanya és a les seves mans, i darrerament han estès llur correspondència a altres països i han entrat en activa competència amb els comerciants estrangers residents.” La importància de la presència comercial catalana a Cuba sembla, doncs, que va ser indiscutible.

El comerç d'esclaus. Justament va ser a partir d'aquesta presència comercial que els catalans –que comerciaven bàsicament amb productes alimentaris– van entrar en el circuit del comerç d'esclaus quan es va posar en funcionament la reial cèdula del 28 de febrer de 1789, que autoritzava els espanyols a realitzar expedicions negreres sense limitacions de cap mena. La reial cèdula va coincidir amb l'extensió de les plantacions sucreres a Cuba, que va donar lloc a l'existència d'una sacarocràcia, formada sobretot per criolls terratinents que necessitaven molta mà d'obra esclava. Cuba estava a punt de convertir-se en el segon país productor de sucre del món.

Fradera ha establert una primera etapa en la història del tràfic d'esclaus d'aquest període que abraça fonamentalment els anys en què el comerç d'esclaus era una activitat perfectament legal, que es va desenvolupar fins al 1820, quan va entrar en vigor el tractat signat el setembre de 1817, entre Anglaterra i Espanya, que abolia de manera definitiva el tràfic d'esclaus. Durant aquests trenta anys, el nombre d'esclaus introduïts a Cuba sembla que supera els 200.000. Fradera parla en concret d'uns 203.432 esclaus, mentre que altres autors els incrementen en prop de 70.000 més. Pel que fa al començament del segle XIX, Manuel Martín i Antonio Malpica donen la xifra de 30.000 esclaus introduïts entre 1808 i 1815, i 110.000 entre 1816 i 1820. Foren anys, doncs, en què l'arribada d'esclaus va ser important quantitativament parlant, tot i que durant els primers anys el protagonisme dels espanyols era encara reduït.

Fins al 1796 l'hegemonia dels vaixells negrers era estrangera –particularment nord-americana–, tot i que la presència espanyola i catalana ja era significativa. Entre 1796 i 1810 –coincidint amb els anys de la guerra d'Espanya contra Anglaterra, que va representar una important desorganització del comerç colonial espanyol, sobretot després de la derrota de Trafalgar (1805)– es va produir una davallada considerable de la presència espanyola, que es va recuperar amb escreix a partir de 1810, fins al punt que durant la segona dècada del segle XIX els vaixells negrers espanyols van desplaçar de manera definitiva les expedicions estrangeres. Durant aquests trenta anys, del conjunt de les 1.859 expedicions negreres que van arribar als ports de Cuba, 1.369 foren estrangeres –898 americanes–, i més de cinc-centes, espanyoles, però les primeres havien transportat 92.868 esclaus, mentre que les espanyoles n'havien fet arribar 110.564.

És en aquest marc cronològic que ja cal situar la presència catalana en el tràfic d'esclaus. A partir de la localització d'aquells vaixells capitanejats per catalans, Fradera arriba a la conclusió que un mínim de 146 embarcacions de les que van arribar a Cuba amb esclaus eren

*Catalans que,
fossin o no negrers,
van deixar molt mal
record a Cuba.
Jordi Maluquer recull
nombrosos testimonis
coetanis que parlen
dels catalans de Cuba
com aventurers,
“ianquis d’Espanya”,
“jueus espanyols”
i “israelites de la
Cristiandat”.
En va quedar
un adagi que és
tot un símbol
i emblema
de la memòria
que els catalans
van deixar a Cuba.
És aquell lament
atribuït a un negre,
quan s’exclama:
‘¡Ay madre,
quien fuera blanco,
aunque fuera
catalán!’*

catalanes (un 7,45% del total i un 24,7% de les espanyoles). Aquests vaixells van transportar uns 30.696 esclaus. La presència catalana, que en els primers anys va ser modesta i que sembla que es va limitar al tràfic interantillà, es va incrementar a partir de 1816, quan ja s’havien acabat les guerres napoleòniques i predominava el tràfic africà, fins al punt que la mitjana d’esclaus transportats per expedició superava els 200. La fragata Moctezuma, amb 820 esclaus, capitanejada per un tal Bru i que va arribar a Cuba el 1811, va ser la que va protagonitzar una expedició més nombrosa. Durant aquests anys el comerç es portava a terme tant des dels ports cubans, on va arribar la primera generació de negrers catalans, com des de Barcelona o altres ports de la costa catalana.

A partir de 1820, però, la situació va canviar radicalment, tot i que la prohibició del tràfic d’esclaus no va fer desaparèixer aquest comerç. En un cert aspecte, fins i tot es va revifar, ja que el risc de portar a terme una activitat que a partir d’ara seria perseguida va incrementar-ne els beneficis. En aquest període en què el tràfic va ser il·legal és difícil establir, però, dades més o menys fiables: les xifres que ha donat la historiografia oscil·len entre els 199.954 i els 477.608 esclaus introduïts a Cuba en el període 1821-1865. Que la xifra continuava sent important sembla indubtable, en la mesura que a començament dels anys quaranta la població esclava superava ja la població blanca de Cuba, la qual cosa va començar a generar una clara preocupació. Però era evident que els ingenis sucres contínuaven necessitant mà d’obra esclava producte d’un comerç que si bé els anglesos van perseguir sistemàticament a les costes africanes, gaudia de tolerància absoluta de les autoritats espanyoles a les costes cubanes. I només la pressió britànica va aconseguir que a partir dels anys cinquanta, sense que desaparegués del tot el tràfic de negres, es busquessin alternatives a la mà d’obra esclava: va ser llavors quan es va recórrer a la mà d’obra semiesclava formada pels indis maies del Yucatán mexicà i pels culís xinesos, que en quantitats considerables van arribar a les plantacions cubanes.

També en aquesta fase del comerç il·legal la participació catalana va ser significativa. Fradera posa de manifest, però, que ara es van produir alguns canvis: l’abandonament de molts comerciants d’una activitat que comportava problemes legals, riscos i complicacions va tendir a una especialització entre les grans famílies negreres que ara van concentrar el seu centre de negocis a l’Havana i a Santiago de Cuba. A partir de l’estudi dels vaixells negrers apressats pels anglesos a les costes africanes, entre 1821 i 1845, Fradera arriba a la conclusió que la proporció de catalans dedicats al negoci del comerç esclau era la mateixa que en el període anterior: de les 233 embarcacions espanyoles capturades pels anglesos, 56, o sigui, el 24%, eren catalanes. Les 35 que van ser capturades amb carregaments d’esclaus en transportaven un total de 8.351, que representaven una mitjana de 238,6 esclaus per expedició. Si hom té en compte que els anglesos van capturar una de cada quatre de les expedicions que van arribar amb èxit a Cuba, la xifra d’embarcacions catalanes dedicades al tràfic d’esclaus entre 1821 i 1845 seria d’unes 220, una quantitat no gens menyspreable.

Els negrers catalans. Qui eren, però, aquests catalans que des de la darrereria del segle XVIII es van dedicar al comerç d’esclaus? La nòmina de catalans esclavistes o negrers va ser, no cal dir-ho, nombrosa, sobretot perquè fins a la prohibició es va tractar d’una activitat més del tràfic mercantil, en un moment en què, com ja hem assenyalat, el comerç era una activitat econòmica molt important a Catalunya.

Això explica la participació de cases comercials barcelonines en el negoci, com l’empresa de Cristòfor Roig i Vidal o la casa de Marià Flaquer i Fill. Com diu Jordi Maluquer, “gairebé tots els grans comerciants s’hi dedicaren en un moment o altre”. Però a partir de la il·legalització, el negoci va passar al control de poques mans. Es tractava ja de catalans establerts a Cuba i que gairebé sempre van amassar fortunes enormes.

Entre els catalans negrers de més renom sobresurten, en primera instància,

homes com Francesc Martí i Torrents, “Panxo” Martí (Barcelona, 1786 – l’Havana, 1866), que emigrà a Cuba pels volts de 1809 i que, després de dedicar-se a l’hostaleria, la pesca i la pirateria, va fer construir el Gran Teatre Tacón de l’Havana. Dedicat al tràfic negrer, va ser també el responsable de l’arribada dels indis maies del Yucatán, una activitat que va haver d’aturar quan el Govern mexicà de Benito Juárez la va prohibir.

El vilanoví Salvador Samà i Martí (Vilanova i la Geltrú, 1797 – l’Havana, 1866) arribà a Cuba entre els anys 1816 i 1819 i heretà el negoci del seu oncle Pau Samà i Parés, que havia arribat a Cuba el 1794 i que s’havia enriquit com a negrer. Salvador Samà va fer una gran fortuna: el 1856 fundà el Banco Español de Cuba i l’any 1860 Isabel II li va concedir el marquesat de Marianao. Amb Salvador havia viatjat a Cuba el seu germà Jaume, dedicat a activitats comercials i que casà la seva filla Francesca amb el basc Julián de Zulueta i Amondo, considerat el més gran negrer de l’illa, a més de terratinent i navilier.

El canetenc Josep Baró i Blanxart (Canet de Mar, 1798 – l’Havana, 1878) arribà a ser regidor de Matanzas, el 1845 fou propietari de diversos ingenis i de la primera línia marítima regular entre Espanya i Cuba; el 1861 fou nomenat comandador de l’orde de Carles III i, gràcies al suport que donà a la restauració monàrquica de 1874, l’any següent Alfons XII li atorgà el títol de marquès de Santa Rita i vescomte de Canet de Mar.

Però un dels catalans, en aquest cas d’adopció, més coneguts dels que es dedicà al tràfic negrer va ser Antoni López i López (Comillas, 1871 – Barcelona, 1883), el primer marquès de Comillas, que es va establir a Cuba a partir de 1831 i va fer una immensa fortuna gràcies al comerç d’esclaus. Instal·lat a Barcelona des de 1856 a casa dels Vidal Quadras, que eren també banquers *indianos*, creà la Compañía Transatlántica Española, fundà la Companyia General de Tabacs de Filipines i, amb Manuel i Jaume Girona, el Banc Hispano Colonial. Durant els anys del sexenni revolucionari, quan a Catalunya es començaren a crear societats en contra del manteniment de l’esclavitud, va organitzar

EL TEMPS

Si hom té en compte que els anglesos van capturar una de cada quatre de les expedicions que van arribar amb èxit a Cuba, la xifra d'embarcacions catalanes dedicades al tràfic d'esclaus entre 1821 i 1845 seria d'un es 220, una quantitat no gens menyspreable.

la Lliga Nacional en defensa dels interessos colonials i en contra de l'abolició de l'esclavitud. Va casar la seva filla amb Eusebi Güell i Bacigalupi, el primer comte de Güell, fill de Joan Güell i Ferrer, que també va ser comerciant a Cuba, i després va esdevenir un dels industrials cotoners més importants de Catalunya.

La nòmina dels catalans negrers és molt més llarga i inclou noms menys coneguts, com els del sitgetà Ignasi Carbonell, Roc Francesc Llopart, Pau Forcadé, Josep M. Borrell, Miró i Pié o Miquel Pous. Eren d'aquests catalans que, com dèiem abans, van acumular grans fortunes que més tard, com la majoria de les que van fer els *indianos*, van ser transferides a la metròpoli, de manera que van representar –segons se suposa– un paper important en la industrialització catalana. Catalans que, fossin o no

negrers, van deixar molt mal record a Cuba. Jordi Maluquer recull nombrosos testimonis coetanis que parlen dels catalans de Cuba com aventurers, “ianquis d’Espanya”, “jueus espanyols” i “israelites de la cristiandat”. Un prevere nord-americà, Abiel Abbot, escrivia en unes cartes des de Cuba que es van publicar a Boston el 1829 que “arriben en la pobresa, comencen amb una botigueta de dos per dos, viuen de galetes i s’aixequen amb paciència, treball i economies fins a tenir una fortuna, i a diferència dels ianquis, mai no fracassen”.

Els recels i odis que els mateixos criolls van sentir en contra dels catalans, pel seu enorme poder econòmic acumulat a Cuba, ben segur que, de tota manera, no tenia res a envejar amb el que van experimentar els esclaus negres que els catalans van transportar cap a la perla del Carib.

Per aquesta raó en va quedar un adagi que és tot un símbol i emblema de la memòria que els catalans van deixar a Cuba. És aquell lament atribuït a un negre, quan s’exclama: “¡Ay madre, quién fuera blanco, aunque fuera catalán!”.

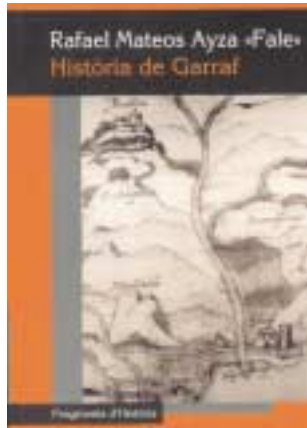
Pelai Pagès i Blanch
Universitat de Barcelona

Història de Garraf

Rafael Mateos Ayza

Edició: Ajuntament de Sitges, Sitges, 2003. 286 pàgines

Els diversos capítols del treball estudien l'evolució històrica del Garraf, des de la formació de la Quadra de Garraf i la fundació del monestir de Sant Vicenç fins a l'actualitat. També hi ha un capítol en què, en forma de diccionari, es fa referència als topònims i als fets més importants del poble i la rodalia. Pel que fa al segle XX, trobem la col·laboració, els escrits i els contes d'en Jimmi Suñol.

Per la seva banda, una sinopsi d'història de Sitges escrita per l'Àngels Parés acaba d'estructurar el llibre, juntament amb tota una selecció de fotografies del poble i la seva gent.

L'autor: Rafael Mateo Ayza, "Fale", va néixer el 1964 al Garraf. És llicenciat en Geografia i Història per la Universitat de Barcelona, especialitzat en Història Contemporània. És professor adscrit a l'Associació Cultural Conèixer Catalunya (ACCAT), en la qual imparteix classes d'història de Catalunya. És el seu primer llibre publicat.

Autogovern i democràcia a la Mediterrània occidental a final del segle XX

Diversos autors

Edició: Res Pública Edicions. Eivissa, 2003. 161 pàgines

Deu professors universitaris introdueixen el lector en una anàlisi crítica –farcida d'aspectes comparatius– dels sistemes polítics de diverses regions de la Mediterrània occidental a les acaballes del segle passat.

Els textos d'aquest llibre són fruit de la tasca de la Xarxa d'Història Cultural de la Mediterrània, a la qual pertanyen tots els autors; això fa que, en les diferents aportacions, s'incideixi en els moviments culturals i socials.

L'especial protagonisme que tenen en el llibre la realitat institucional i els sistemes polítics de les Illes Balears i de Catalunya fa que el present volum permeti no tan sols un acostament a ambdós sistemes, sinó també una visió comparada i d'enfocament nou envers dues realitats polítiques amb notables diferències d'organització institucional i d'una evolució en la seva cultura política molt diferenciada tot i l'evident connexió social entre Catalunya i les Illes.

Els autors: Sebastià Serra (Universitat Illes Balears, UIB), Miquel Duran (UIB), Enric Olivé (Universitat Rovira i Virgili de Tarragona), Elio d'Auria (Universitat de Tuscia, Viterbo), Josep Sanches (Universitat Rovira i Virgili), Juan Francisco Fuentes (Universidad Complutense de Madrid), Carles Santacana (Universitat de Barcelona), Jordi Casassas (Universitat de Barcelona), Jordi Pons (Centre d'Estudis i Documentació Contemporània), Antoni Marimon (UIB) i Antoni Nadal (escriptor).

Cronologia de l'esclavitud

Adreça electrònica:

<http://buscabiografias.com/cronoescla.htm>

Com a complement del dossier que presentem en aquest número d'EL TEMPS d'Història, suggerim la visita a un lloc virtual molt interessant. Es tracta d'una cronologia breu, però alhora clara i minuciosa, dels fets fonamentals en la història de l'esclavitud. Comença l'any 1479 amb el tractat d'Alcaçovas, amb el qual la corona hispànica autoritza la venda d'esclaus dins dels límits del seu regne, és a dir de tot l'imperi. No serà, però, fins 23 anys més tard quan arribin els primers esclaus al Carib, a l'illa de La Hispaniola. Al cap de 28 anys més, tota la zona de domini espanyol ja rep la mà d'obra esclavitzada. El fet que impulsa defini-

tivament tan repugnant –vista amb ulls d'avui– pràctica econòmica es produeix el 1518. Una terrible epidèmia de verola mata milions d'indígenes, la qual cosa posa en risc tot el sistema d'explotació colonial i, és clar, anima a importar negres de l'Àfrica. Gairebé tot el continent americà, i ràpidament, acaba essent explotat amb la mà d'obra esclava. El 1619 un vaixell holandès arriba al port de Jamestown, a les colònies britàniques del nord d'Amèrica, on va baratar els esclaus negres que portava per provisions. Va ser el primer descarregament d'esclaus en aquella zona, una pràctica que es va regular legalment el 1680. I així, l'internauta podrà anar descobrint les dates fonamentals d'aquesta aberrant història que, formalment, acabà el 1888.

La democràcia esclavista dels Estats Units

Adreça electrònica:

http://www.aceproject.org/main/espanol/es/esy_us.htm

Els Estats Units foren la primera democràcia del món –en termes polítics actuals i deixant de banda la nominal experiència històrica de Grècia–, però, alhora, també foren, o són, l'única democràcia del món fundada sobre la institució de l'esclavitud. Un evident contrasentit. O no tant.

Aquest web és molt interessant perquè –a pesar de l'anglès traduït al castellà amb no gaire habilitat– dona una informació que habitualment es deixa de banda i és essencial per a entendre el peculiar sistema de representació electoral dels Estats Units. En efecte, la república, des de la seva fundació, basa la

representació democràtica en els anomenats districtes uninominals (DUN). És el concepte d'unitats i subunitats territorials que definien, i en part determinen encara, la sobirania popular en termes d'espai. El sentit primigeni es troba en la Constitució, que definia el país com un pacte entre estats sobirans, entre territoris. El desenvolupament d'aquest concepte creà, així, tres espais de representació: federal, estatal i local, cadascun d'ells amb enormes graus d'autonomia (*home rule*). Com que els DUN eren l'espai definidor de la representació, eren els seus responsables els qui determinaven l'existència o no de "ciudadans". Per això els negres, per exemple, després de l'abolició ja eren legalment considerats com a persones, però no, en canvi, com a ciudadans amb dret a vot en certs DUN. El mateix passà amb altres minories ètniques. No va ser fins el 1982, fa 24 anys, que va caure el darrer obstacle, quan s'aprovà la llei dels drets del vot. Interessant.

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

és possible
gràcies a

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA